

“Les dones també van fer les piràmides”

Irene Cordón parla d'un Egipte ja desaparegut, però igual de fascinant en ple segle XXI, i convida a aprofundir en la història d'una civilització que encara té molt per explicar

Irene Cordón és una persona entusiasta i enamorada de la seva feina. Màster en egiptologia, fa més de deu anys que imparteix classes en diferents centres, escriu articles d'investigació científica i assessora i participa en viatges culturals a la terra dels faraons. Advocada de formació, s'ha especialitzat en l'estudi del dret a l'antic Egipte –època datada del 3100 aC al 30 aC– i, en especial, en els estudis de gènere.

Trenqui'm algun mite de l'antic Egipte.

Comencem forts! [riu]. A veure, Cleòpatra no era l'Elisabeth Taylor de l'època, però sí que era una dona de gran intel·ligència i poliglota. Ramsès II, immortalitzat com a gran

guerrer als temples que ell mateix es va fer construir, amb prou feines va posar els peus en una batalla i pel que fa a les piràmides, també les van fer les dones.

Hollywood ha fet molt mal.

S'ha pres moltíssimes llicències d'una època fascinant per si mateixa i que no necessita artificis ni llegendes inventades. Ara bé, també és cert que gràcies a les superproduccions cinematogràfiques i al ressò obtingut arreu del món tothom sap reconèixer els símbols de la civilització egípcia. Si sortim al carrer, dues de cada tres persones sabran dir noms de deus egipcis i de faraons.

Tenien una oferta de divinitats molt àmplia.

Unes 1.500, aproximadament. Eren gent profundament marcada per la religió, però és cert que hi havia una jerarquia ben estructurada i alguns déus tenien molta més importància que d'altres.

Vostè és advocada de formació i s'ha aproximat a Egipte d'una manera poc habitual.

Vaig buscar com combinar la meva professió inicial, l'advocacia, amb la meva passió, l'egiptologia. M'adono que quan entres a estudiar una civilització antiga és igual des de quin vessant ho facis, perquè és multidisciplinària. En el meu cas, m'adono que encara avui, més de 3.000 anys després, hi ha un buit molt important en el tema jurídic. Trobo, per exemple, testaments de dones que no s'han traduït, que constaten quins van ser els seus hereus i els seus llegats i que evidencien que abans del dret romà ja es feia servir un corpus reglat. Estic convençuda que fins que no ens aproximem a l'antic Egipte des d'àmbits diferents no aconseguirem entendre del tot la seva història i el seu llegat. És a dir, si volem saber com es van construir les piràmides cal que ho estudiïn arquitectes i enginyers. I així amb tot.

Què ha descobert com a advocada?

M'he centrat molt en l'estudi de gènere, per conèixer la història de la dona a l'antic Egipte, més enllà d'aquelles que van arribar al poder i que han arribat al gran públic. En aquest sentit, vaig trobar que existia un dret molt important, que no estava escrit perquè els arqueòlegs no han trobat mai cap codi

de lleis de l'època, però que s'aplicava per a usos i costums i que amb el temps es va acabar convertint en llei. És el que coneixem com a dret consuetudinari.

Per què no hi havia necessitat de deixar-ho per escrit?

Perquè només l'1% de la població, i m'atreveixo a dir que l'1% de la masculina, sabia llegir i escriure. Per tant, no es creia en la necessitat de deixar documents de lleis que molt pocs podien desxifrar. Els escribes prenen nota de les crescudes del Nil, de la finalització de la construcció dels temples, de les transaccions econòmiques... No hem trobat encara cap diari personal, i això és una llàstima perquè dificulta moltíssim poder fer un relat de la vida quotidiana. De l'antic Egipte ens ha arribat la història política, però i la gent del poble? La seva història l'has d'anar a buscar a altres fonts, com les restes o l'estudi de les tombes. Tot i això, sí que hem trobat una part escrita fascinant, però minsa, que és la literatura i que reflecteix en part aquesta societat. Una societat eminentment de tradició oral que tenim la gran sort que algú, pel motiu que sigui, va recollir i escriure.

A partir dels contes, de les històries explicades davant del foc van néixer els mites.

És una manera excel·lent de transmetre el relat d'una religió que va marcar la vida de la gent de peu i, especialment, la seva

mort. Tinguem en compte que tots aquells que morien servint el faraó, en especial els obrers de les piràmides, tenien assegurat el pas a l'altra vida perquè havien servit a la seva causa.

Ha aconseguit fer-se una imatge de com era la dona egípcia real?

Malauradament, quan parlem del gènere a l'antic Egipte acostumem a posar-lo tot en el mateix sac, com si formessin un grup homogeni. I res més lluny de la veritat! S'aplicava una estricta jerarquia que separava la dona de la reialesa, de qui tenim més informació perquè és allà on s'escrivia la història, de la dona pagesa analfabeta que treballava la terra, paria fills i avui menjava i demà no sabia si ho podria fer. D'aquest 95% de la població, en sabem molt menys, però sabem que tenia una esperança de vida de 26 anys –l'home de 29–, que la meitat moria durant el part i que vivia en unes condicions molt dures. Tenim una imatge molt idealitzada de l'antic Egipte fruit de les pintures que ens han arribat a través de les tombes i dels temples, però el cert és que l'antic Egipte real era molt dur, amb plagues, malalties, desastres naturals i un llarg etcètera del qual, evidentment, el faraó i la seva cort quedaven exclosos.

Parlant d'imatges, la del faraó benèvol salvant el seu poble de la fam repartint el gra dels graners reials...

Res de res. Mentida. Sí que és cert, però, que el faraó és la reencarnació de déu a la terra i ningú no posa en dubte el seu poder. Més encara, el poble necessita aquesta figura que fa d'intermediari, que fa de mediador entre ells i la divinitat i que garanteix l'ordre i l'equilibri. Pel poble egipci no hi ha res pitjor que el caos, per això aquest sotmetiment indiscutible al faraó. De fet, quan moria el faraó i abans no s'entronitzava l'hereu, el poble vivia un temps de por i d'incertesa perquè veia perillar aquest equilibri.

Per això fins i tot en la mort el faraó havia de mostrar la seva divinitat.

Aquesta és la resposta a la grandiositat i magnificència dels monuments funeraris que, trenquem un altre mite, no els construïen esclaus, sinó egipcis. Les pedres de les piràmides les carregava el poble durant els mesos on la crescuda del Nil

impedia la feina al camp. Era un treball remunerat a banda d'un goig pel fet de poder servir el faraó. Per cert, la imatge de les pel·lícules de treballadors només homes és falsa, però també il·lògica. Les restes humanes que s'han trobat ens mostren nois i noies d'entre 17 i 25 anys. Qui diu que les dones no podien agafar les pedres? I si fos així, la construcció d'una piràmide demana mil i una feines complementàries. Hi havia feina per a tothom, perquè, d'altra banda, només rebia gra, i podia sobreviure, aquell que treballava.

El poble era conscient de qui era el faraó?

No el coneixien físicament. En milers d'anys d'història, la imatge reial es va representar sempre igual: un home jove, fort i sense defectes. Era una representació, un símbol, sovint força allunyat de les mòmies que ens han arribat. El faraó d'Egipte no podia sortir de la norma i no disposem de cap biografia realista de com eren personalment. Les dades que recollim ens mostren un ésser perfecte, que es dedica a mantenir l'ordre i que sempre surt victoriós de les batalles. No em puc creure aquestes informacions, perquè parlen del faraó arquetip, no del senyor Ramsès II que va encapçalar la batalla de Cadeix. Poso en dubte que fins i tot la majoria sortissin físicament del país, perquè era massa arriscat que el faraó fos derrotat, perquè si ell queia, queia tot Egipte.

I les dones faraó?

En més de 3.000 anys d'història en tenim documentades només cinc i totes cinc van pujar al tron en situacions excepcionals. Són Nitocris, Nefersobek, Hatxepsut, Tausret i Cleòpatra VII. Hatxepsut i sobretot Cleòpatra VII són les més conegudes. Ara, si parlem de dones amb poder però sense la doble corona en trobem d'altres, sobretot mares, sogres i regents de faraó, que van controlar des de l'ombra el funcionament de l'antic Egipte com Tiy, la mare d'Amenofis IV que es va convertir en el faraó heretge Akhenaton o la seva dona, Nefertiti. Tanmateix, la resta de càrrecs de la burocràcia –metges, governadors, arquitectes, visirs...– estaven en mans d'homes. Un signe visible de la importància d'aquestes reines que no van ser faraones és que les escultures les situen al mateix nivell que els seus marits.

No totes van tenir el mateix poder.

Totes són una excepció en la història faraònica, i per això és erroni considerar que les dones tenien les mateixes oportunitats que els homes. També és cert que, casos com el de Hatxepsut, que ens ha deixat un llegat en pedra excepcional com és el seu temple funerari a Deir el-Bahari, facilita que ens fem una idea de la seva grandesa. Hi ha, però, altres dones faraones igual d'importants de les quals, malauradament, no ens ha arribat cap llegat en pedra. Ara, totes van ser dones de gran fortalesa i terriblement intel·ligents per fer-se un lloc en un món d'homes.

Quin paper tenia la filla del faraó i de la reina?

Cabdal per mantenir l'ordre establert. Ells entenien que la reialesa egípcia era dual i que estava formada per un element masculí i un altre de femení. Quan el faraó home no podia governar, pel que fos, qui ho feia *de facto* era la reina principal. Ara bé, quan parlem de descendència de la parella reial el més important era que tinguessin filles, perquè elles eren les que transmetien la sang reial. Aquesta filla de pura sang era la que tenia l'encàrrec d'engendrar els futurs faraons i l'ideal era que els engendrés amb el seu germà. L'incest a l'antic Egipte era una pràctica habitual, fins i tot entre faraó i filla. El faraó, d'altra banda, tenia a disposició un harem amb centenars de dones i podia casar-se per motius polítics amb les filles de governants d'altres països, però mai una princesa egípcia podia marxar del seu país, ja que si ho feia, el seu marit podia reclamar el tron d'Egipte.

Amb tanta barreja de sangs emparentades, hi ha constància d'algun faraó amb alguna malaltia o incapacitat?

Autòctona no, però és gairebé segur. Recordem que el faraó era un símbol i, com a tal, la seva principal missió era mantenir aquesta figura inalterable. Al tron hi van pujar infants de 2 i de 4 anys, algú creu que ells governaven? Evidentment que no, que ho feia la regència i els alts dignataris. Tot i això, i malgrat que no hi ha documents egipcis que expliquin les particularitats de cada faraó, sí que hi ha fonts estrangeres que s'han conservat, sobretot gregues,

que deixen constància que hi havia descendents reials *lents* i amb algunes deficiències.

Si parlem de dona poderosa i d'Egipte, cal parlar de Cleòpatra VII.

Es fa necessari, ja que ha estat un dels noms que més ha sobreviscut a la civilització egípcia, encara que fos en la darrera etapa, impregnada de cultura grega. La seva gran capacitat política i estratègica, els seus amors amb Juli Cèsar i Marc Antoni i el seu final tràgic han alimentat la llegenda. Va ser la darrera faraona d'Egipte.

Per què creu que encara avui l'antic Egipte genera tanta fascinació?

La meua experiència em remet a una de les iconografies més potents que es conserven. La civilització té uns símbols molt poderosos que l'han sobreviscut, com són les piràmides i els temples. Un llegat enorme. Els egipcis van construir en pedra, i la pedra ha garantit la seva memòria. D'altres pobles contemporanis a l'egipci van aixecar les seves construccions amb fang i no en va quedar res per a la posteritat. També tenen un art propi que no va variar gairebé gens en els 3.000 anys d'història i que és fàcilment reconegut i, sobretot, admirat.

TERESA MÁRQUEZ

mtmarquez@lrp.cat

ESTUDI

“Fins que no ens aproximem a l'antic Egipte des d'àmbits diferents no aconseguirem entendre del tot la seva història i el seu llegat”

DONA DEL POBLE

“Treballava al camp, era analfabeta, tenia una esperança de vida de 26 anys i la meitat morien durant el part”

FARAÓ

“Tenim documentades només cinc dones faraó i totes cinc van pujar al tron en situacions excepcionals”

FILLA

“De la parella reial, el més important era que tinguessin filles, perquè elles eren les que transmetien la sang reial”

CLEÒPATRA

“No era l’Elisabeth Taylor de l’època, però sí que era una dona de gran intel·ligència i poliglota”

IMMORTAL

“Els egipcis van construir en pedra, i la pedra ha garantit la seva memòria”

Ser feliç

Irene Cordón explica que malgrat que feia deu anys que exercia com a advocada, per tradició familiar, la passió per les pedres antigues la continuava obsessionant. “No era feliç”, recorda, i per ser-ho va continuar estudiant història antiga a la UAB. Quan va arribar el moment de treure’s el doctorat, va fer una aposta amb ella mateixa. “Vaig escriure a la Universitat Americana del Caire i em vaig prometre que si ateniien la meva petició i podia acabar el doctorat penjava la toga”, diu. I així va ser. Des de llavors, ha mantingut una intensa tasca de divulgació, estudi i formació amb l’antic Egipte com a protagonista. A banda de les classes, les conferències, les col·laboracions amb mitjans de comunicació i els seminaris, Irene Cordón assessora i organitza viatges a Egipte, el Sudan i al nord d’Etiòpia.

Descobrir un personatge

El reusenc Eduard Toda (1855-1941) ha estat un dels personatges que més ha marcat la trajectòria professional d'Irene Cordón. Injustament oblidat pel gran públic, va conrear amb èxit àmbits tan diversos com la diplomàcia, la història i l'egiptologia. De fet, està demostrat que va ser el descobridor de la primera tomba que es conservava intacta de l'antic Egipte, el 1885, 37 anys abans de la famosa troballa que va fer l'arqueòleg Howard Carter de la tomba del faraó Tutankamon. Cordón –que destaca que Toda ha de ser considerat el primer egiptòleg tant de Catalunya com de l'Estat espanyol–, va participar activament en la realització del documental *Les 7 vides d'Eduard Toda*, de Ramon Masip, Toni Orensanz i Manel Vinuesa. Irene Cordón considera que cal continuar reivindicant Eduard Toda, que també va ser amic íntim d' Antoni Gaudí, va “descobrir” l'Alguer i va reconstruir el monestir de Poblet.